

Хівренко Ніна Дмитрівна,
головний бібліотекар науково- дослідного
відділу стародруків, рідкісних та в цінних
видань НІБУ,
(м. Київ)

**Прижиттєві видання представників українського національного
відродження XIX - поч. XX ст.
(з фонду Національної історичної бібліотеки України).**

Початком українського національного відродження більшість істориків та літературознавців вважають вихід у світ поеми Івана Петровича Котляревського «Енеїда» . «[...] це пам'ятний в історії України рік 1798-й. Того року прилетіла перша ластівка українського національного відродження - невеличка книжка , од якої не тільки початок нового українського письменства рахуємо, а й новий етап позначаємо в історії українського народу», – писав про цю подію літературний критик Сергій Олександрович Єфремов [6, с.].

Історія перших видань славнозвісного твору, над яким автор працював майже тридцять років, досить цікава. Завідувач друкарнею медичної колегії Максим Йосипович Парпура, високо оцінивши твір, у 1798 році надрукував його власним коштом без відома І. П. Котляревського. Вдруге «Енеїда» вийшла друком у Санкт-Петербурзькій друкарні Івана Глазунова 1808 року. Так само, як і перше видання, твір був надрукований без згоди Івана Петровича.

Сьогодні першодруки поеми мають надзвичайну бібліографічну цінність, у світових бібліотеках та приватних колекціях їх збереглась невелика кількість. Національна сторична бібліотека України пишається наявністю у її фонді примірника другого видання «Енеїди» 1808 року.

Енеида на малороссійській язык перелиціюванна І. Котляревским. Ч. 1 / И. Котляревский. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Тип. Ивана Глазунова, 1808. – 148, 26 с.

Наш примірник має свої особливості – на звороті обкладинки зберігся екслібрис відомого археографа, археолога, член-кореспондента Петербурзької Академії наук Невоструєва Капітона Івановича (1815 – 1873) «Из библиотеки К. И. Невоструева».

XIX – початок XX століття «[...] час пробудження нації та глибоко національного духу – як у суспільному житті, так і в красному письменстві»[11, с. 10]. Багато видатних особистостей, творча діяльність яких припадає на даний період, зіграли важливу роль у відродженні української державності. Безперечно, визначальною постаттю та символом

національного відродження України є Тарас Григорович Шевченко, який «пробудивши національну гордість нащадків славного минулого козаччини, примусив їх повірити у своє незалежне, вільне майбутнє» [5, с. 26].

Прижиттєві видання творів Т. Г. Шевченка, які стали раритетами ще у середині ХІХ століття, сьогодні особливо цінні та рідкісні. Окрасою нашої колекції є «Кобзар» 1860 року, надрукований на кошти українського цукрозаводчика П. Ф. Смиренка у друкарні П. О. Куліша та останнє прижиттєве видання Тараса Григоровича «Букварь Южнорусский» 1861 року.

Кобзарь Тараса Шевченка /Тарас Шевченко; коштом Платона Семеренка. – Санкт-Петербург : Друк. П. А. Куліша, 1860. – [1], 244, [1] с. : портр.

Букварь Южнорусский 1861 року / [сост. Тарас Шевченко]. – Санкт-Петербург : Печатня Гогенфельдена и Ко, [1861]. – 24 с.

На корінці палітурки конволюту, складовою частиною якого є «Букварь Южнорусский » міститься тиснення «Збірниця», «XXXI», «С. Е». Хто був власником цього примірника фахівцями відділу, поки що, визначити не вдалось.

Любов до України та довголітня дружба об'єднують такі величні постаті як Тарас Шевченко та Пантелеймон Куліш. Письменник, етнограф, мовознавець, видавець та редактор Пантелеймон Олександрович Куліш зробив величезний внесок у розвиток української культури. Він автор абетки, що стала основою сучасного українського правопису; першого україномовного історичного роману «Чорна рада»; першого перекладу «Біблії» українською мовою і перекладів тринадцяти п'єс Вільяма Шекспіра. В колекції НІБУ зберігається 17 примірників прижиттєвих видань П. О. Куліша. Численні провенієнції на сторінках книг свідчать про належність їх до приватних бібліотек відомих бібліофілів, зокрема:

- **Комарова Михайла Федоровича**, українського письменника, перекладача, фольклориста, лексикографа. Маємо його екслібрис «Бібліотека М. Комарова» на книзі П. О. Куліша «История воссоединения Руси , Т.2»(1874).

– **Алешо Олександра Гавриловича**, антрополога, етнографа та дослідника спадщини Хведора Вовка. Штампований екслібрис «Книжка Олександра Гавриловича Аліюша (А. Г. Алешо)» прикрашає книгу П. О. Куліша «Записки О Южной Руси, Т.1-2» (1856).

–**Дорошенка Дмитра Івановича**, українського політичного діяча, дипломата, публіциста. Штамп «З книжок Д. Дорошенка » зберігся на збірці П. О. Куліша «Досвітки : думи і поеми» (1876).

Палкий патріот України, «будівничий української державності» Іван Якович Франко ще за життя здобув титули «галицького Шевченка», «великого Каменяра» та «українського Мойсея». В творчому доробку письменника більше шести тисяч художніх творів та наукових робіт. «Все, до чого доторкнулося його мудре перо, має світову масштабність, майстерну досконалість, новизну, все перенизане європейськими мотивами і водночас українськими болями та надіями на власну державність», – писав про класика української літератури Дмитро Васильович Павличко. [11, с. 21].

Фонд Національної історичної бібліотеки України налічує низку рідкісних, зокрема прижиттєвих видань Івана Яковича Франка, на окремих примірниках яких виявлені цікаві провенієнції. Так, на конволюті з 12 алігатів, одним з яких є оповідання І. Франка «Леса і пастбища», наявний штамп «Богдан Степанович Боднарский». Книгозбірня бібліографа і книгознавця Б. С. Боднарського, яку він почав збирати ще в студентські роки, а після 1917 року отримав на неї охоронну грамоту, містила чималу кількість цінних та рідкісних видань. Як відомо з бібліофільських джерел, інші книги з його бібліотеки, крім власницького штампу, містили ще й екслібрис із зображенням розкритої книги і ключа та напис «Библиотека Б. С. Боднарского». На книзі І. Я. Франка «Звериный бюджет. Свинская конституция. История одной конфискации»(1906) маємо сюжетний екслібрис з девізом латиною «In arte vjluptas» [Задоволення в мистецтві], виконаний власником книги, ветеринарним лікарем з Сергієва-Посада Земелем Георгієм Івановичем (1863-1911), книгозбірня якого налічувала 6400 примірників. Відбитки власницької печатки українського мовознавця Євгена Костянтиновича Тимченка збереглися на численних примірниках часописів «Житє і Слово» та «Літературно – наукового вісника», редактором яких був І. Я. Франко.

В історії українського державотворення ХХ століття постать голови Центральної Ради УНР_Михайла Сергійовича Грушевського «найбільшого дослідника тисячолітньої історії України і найбільшого творця живої історії – великого відродження України ХХ століття» займає почесне місце. Його наукова та літературна спадщина нараховує понад 2000 праць. В НІБУ зберігаються прижиттєві публікацій видатного історика, серед яких унікальні примірники з його автографом та дарчими написами інших авторів книг власне М. С. Грушевському. Бібліографічний опис таких примірників та інформацію про дарувальників надано в першому випуску анотованого ілюстративного каталогу «Видання з автографами українських діячів науки і культури», підготовленого фахівцями науково-дослідного відділу стародруків, рідкісних та цінних видань НІБУ (укладач Н. О. Горська) [12, с. 116].

Перший український уряд, створений у 1917-му році Центральною Радою, очолив письменник і політичний діяч Володимир Кирилович Винниченко (1880-1951). Він був одним з авторів декларацій, універсалів та законодавчих актів Української Народної Республіки. Та справою свого життя Володимир Кирилович називав літературу, а не політику. Його літературна спадщина належить до золотого фонду світового письменства. Прижиттєві видання В. К. Винниченка, зокрема першого українського фантастичного роману «Сонячна машина» (1928), драми «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (1918); психологічної повісті «На той бік», статті «Поворот на Україну» (1926) та інші твори письменника зберігаються в колекції НІБУ.

Жив Україною та до останнього подиху вірив у «свою правду і свою державу» самобутній український поет Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) (1878-1944). Початок його літературної діяльності припадає на революційні події 1905 року, які поет сприйняв зі сподіваннями та надією на краще майбутнє. Жовтневий переворот 1917 року змусив поета залишити країну. Двадцять п'ять років Олександр Іванович жив за кордоном - в Будапешті, Відні, Берліні, Празі. Під час еміграції він довгий час працював в уряді УНР в екзилі. Ностальгія за Україною, біль і журба звучать в багатьох його творах цього періоду. Поет звертається до історичного минулого українського народу, розкриває героїку давніх часів, зокрема його збірка «Минуле України в піснях. Княжі часи », написана в Чехії у 1920 році, присвячена подіям доби Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. В колекції прижиттєвих видань НІБУ зберігається п'ять видань поета : друге видання першої поетичної збірки «З журбою радість обнялась»(1907), «Твори »(1914) , «Драматичні етюди »(1914), «Поезії»(1918), «Минуле України в піснях. Княжі часи »(1930). Три примірники мають рукописний власницький екслібрис Томасевича Федора Миколайовича. На жаль, інформації про Федора Миколайовича знайдено мало. Маємо згадку про нього в статті українського краєзнавця Малакова Дмитра Васильовича: «Томасевич Федір Миколайович, 61р., відомий педагог, 27 р. педстажу, репресований більшовиками». Цікавим також є штамп на титульному аркуші збірки «Минуле України в піснях. Княжі часи » – «Товариство Українських Ремісників промисловців і торговців «Зоря» у Львові». Ця організація заснована у Львові 1884 року, його членами були купці, кооператори, будівничі, дрібні ремісники. «Зоря» надавала матеріальну допомогу та юридичні консультації, сприяла розвитку української торгівлі, проводила вечори, лекції, при товаристві діяла бібліотека. Восени 1939 року «Зорю» заборонила радянська влада.

Ім'я українського поета Олександра Олеся в радянські часи було під негласною забороною. Сьогодні ж його вірші стали піснями, твори включені до шкільної програми. А щирі та пристрасні слова поета, написані задовго до становлення незалежності, звучать, як ніколи, актуально:

«Міста цвітуть, блакить ясніє,

Лле сонце золото згори

А над хатами наша мрія:

Жовто-блакитні прапори».

Список використаної літератури

1. Видання з автографами українських діячів науки і культури: каталог колекції Національної історичної бібліотеки України. Вип. 1 / Нац іст. б-ка України, Н.-д. від. стародруків, цінних та рідкісних видань ; уклад. Н.О. Горська ; ред. О.І. Марченко, С. І. Смілянець, К.Г. Таранюк-Русанівський. – Київ: Вид. дім «Вінніченко», 2018. – 416 с.
2. Володимир Винниченко: утвердження українськості : дайджест-конспект життя і творчості за матеріалами досліджень В. Панченка, Г. Клочека, С. Михиди та ін. / авт.-упоряд. Т. С. Яровенко. – Кіровоград : Поліграф-Сервіс, 2013. – 432 с. – (Стилет і стилос трьох степовиків).
3. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Й. Грицак. – Київ : Генеза, 1996. – 360 с.
4. Єсельчик С. О. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. / Сергій Єсельчик. – Мельбурн : Ун-т ім. Монаша, 1994. – 124 с.
5. Ємець Т. М. Тарас Шевченко як визначальна постать національного відродження / Т. М. Ємець // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 12. – С. 26-30. –
6. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – Київ : Femina, 1995. – 686 с.
7. Ільницька Л. І. Перше видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського у бібліотеках, музеях, архівах світу : історико – книгознавче дослідження / Л. І. Ільницька ; відп. ред. Л. В. Снісарчук ; НАН України, Львівська нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Львів, 2020. – 249 с.

8. Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933 : поезія-проза-драма-есеї / Ю. Лавріненко. – Київ : Смолоскип, 2008. – 72 с.
9. Листування українських громадсько-політичних та культурних діячів з Олександром Олесем (1906–1944) / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Канадський ін-т укр. студій ; упоряд. Ю. Горбач. – Київ : Орion, 2017. – 447 с. : іл.
10. Неврлий М. Олександр Олесь : життя і творчість / М. Неврлий ; Асоціація українців Словаччини. – Київ : Дніпро, 1994. – 171 с. : фот.
11. Павличко Д. В. Іван Франко – будівничий української державності : есе / Д. В. Павличко. – Київ : Веселка, 2006. – 39 с..
12. Прижиттєві видання класиків української літератури ХІХ – початку ХХ ст.: каталог колекції наук. – дослід. від. стародруків, цінних та рідкісних видань / Нац. іст. б-ка України ; уклад. Н.Д. Хівренко; авт. вступ. слова О. В. Романенко ; ред. О. І. Марченко, С. І. Смілянець. – Київ, 2018. – 104 с.
13. Руда О. З. Олександр Гаврилович Алешо (1890-1922) – вчений та організатор української науки : монографія / О. З. Руда. – Київ, 2011. – 164 с.
14. Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра : політичні портрети революційної доби / В. Ф. Солдатенко ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – Київ : Світогляд, 2007. – 620 с.
15. Яценко М. Т. На рубежі літературних епох. «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі [Текст] / М. Т. Яценко ; АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1977. – 280 с.